

JÁNOSY ISTVÁN

Görög szellem a XX. századi magyar költészetben*

Csaknem ezer éve élénk történelmi és szellemi kapcsolatok fűzik össze a görögséget és a magyarságot. A XI. század kezdetén Szent István királyunk görög nyelvű alapító oklevelet adott ki egy apácakolostor számára. Árpád-házi királyaink némelyike szoros rokoni kapcsolatba került egyes bizánci császárokkal, például a leghatalmasabb bizánci császár, Mánuel anyja Szent László királyunk lánya, Piroska (Iréné) volt. Továbbá III. Béla királyunk kisgyerek korától fogva a bizánci császári udvarban nevelkedett mint a trón várományosa. IV. Béla királyunk, a tatárdúlás után országunk újjáépítője a bizánci Lászkarisz Annát vette feleségül. És éppen ez említett királyaink voltak a legkiválóbb Árpád-házi uralkodóink.

A reformáció korában a *retro ad fontes* elve alapján nagyon fellendül a bibliai nyelvek (a héber és a görög nyelv) tanítása. Természetesen a latin nyelv – mint a kormányzat hivatalos nyelve – továbbra is elsőbbséget élvezett egészen a XVIII. század végéig, de a görög nyelv tanítása is kötelező

* Elhangzott Würzburgban német nyelven a HESIOD Görög–német Kezdeményezés nemzetközi symposiumán 1992. június 28-án.

volt a gimnáziumokban a XIX. század végéig, és csak a XX. században lett szabadon választható tantárggyá. Ezért volt természetes, hogy magyar költők és írók a latin klasszikusok mellett ismerték és szorgalmasan fordították az ógörög auktorokat. Így aztán a XIX. század végére már valamennyi ógörög művet lefordították, mégpedig több változatban is. A magyar Himnusz költője, Kölcsey és a kiváló költő és nyelvzseni: Csokonai, mindketten diákjai voltak a híres debreceni Kollégiumnak, ahol igen sok idegen nyelvet tanítottak. Csokonai legalább tíz nyelvet tudott kiválóan.

De a görög szellem legmélyebben nagy klasszikusunkra, Berzsenyi Dánielre, Hölderlin kortársára hatott. Költeményeit főleg Szappho, Alkaiosz és Aszklepiadész versformáiban írta. Noha nem ismerte Hölderlin műveit, szellemben igen közel állt hozzá.

Legjelentősebb próza-műve, a *Poétai Harmonisztika* – vagyis a költészet esztétikája – a platóni filozófia alapján a harmóniák és harmonikus arányok rendszerére épült anélkül, hogy Platón közismert ideatanára hivatkoznék. Berzsenyi egyáltalán nem beszél ideákról, ismeretelméletében inkább Kantot követi.

Az öreg Platón a létező világot számviszonyokból, harmóniákból felépítve látta. A harmóniák lényegét a „szép arányok”-ban ismerte fel, ilyenek például a számtani, mértani és harmonikus közép, az aranymetszés, a zenei hangközök. Platón szerint az egész Kozmosz zenei hangközökből épül fel.

Berzsenyi ezekre az elvekre alapozta költői harmonisztikáját. Ezt írja: „A legközönebb szép sem egyéb mint harmoniás mozgású élet vagy lélek, a nem szép pedig mozgatlan vagy harmoniatlan mozgású lélek és élet”.¹

A továbbiakban azt állítja, hogy a harmonikus mozgás középarányos a meghatározottság és a szabadság között: „így a szép annyi mint határozott szabadságu élet, azaz tehát a határozottságnak és szabadságnak harmoniás középlete”.² Berzsenyi ekkor megsejtett valamit, ami később, a XX. században lett nagy jelentőségűvé, nevezetesen az okság és a véletlen (a valószínűség) viszonyát. Okság és szabadság antagonizmusa különösen a lélek esetében kap hangsúlyos szerepet: a lélek ugyanis mint pszichofiziológikus és pszichológikus jelenség tökéletesen determinált, de ha az embert ugyanekkor erkölcsi lénynek tekintjük, akkor feltételeznünk kell, hogy a lélek teljesen szabad és felelős a cselekedeteiért.

Berzsenyi következő szavai: „hogy az erkölcsi és poétai szépek valamint egy kútfőből – a szeretetből – erednek, úgy a tetőn a legfőbb szépen múlhatatlanul egyesülnek”³ – a platóni filozófiának legvégső szentélyét tárják föl, ami az Állam VI. könyvében olvasható. Platón szerint az ideák csúcán a *Jó Ideája* áll, amely még a Létezőnél is magasabbrendű: és ez maga az Istenség. Benne egyesül minden érték: a végső Igazság, a Szépség és a Szeretet. Platón szerint az Isten senkinek nem akar ártani és mindenkinek a javát akarja. Ezt az Istenséget Berzsenyi a Legfőbb Szeretetnek, illetve a Legfőbb Jónak nevezi.

A Szép megvalósítása mibennünk, a mi tetteinkben: dinamikus folyamat; emelkedés az alacsonyabb értéktől a magasabb értékek felé, vagyis fölszárnyalás a földtől a szférákig, sőt a szférákon túl az Istenségig. Így ábrázolja ezt Platón híres mítoszában, a *Phaidón*-ban, ahol a lélek egy kocsin, melyet szárnyas lovak vonnak, körözve egyre magasabbra száll – „... a harmoniás ember nem egyéb mint a

testiekkel részint összefüggő részint azokon felülemelkedő, az istenérzet által pedig Istentől függő lélek, úgy legszebb világnézetünk vagy legfőbb ideális világunk sem lehet egyéb mint az illy harmoniás emeltségü ember' színeibe öltözött világ..."⁴

Kétséges, hogy Berzsenyi művéből ezek a szórványos idézetek elegendők-e arra, hogy e költő szellemi erőfeszítésének egyedülálló nagyságát – a maga vidéki remete-magányában kiérlelt szellemiségét érzékeltessék. Platón-fölfogása már önmagában is egészen sajátos és egyéni, és jócskán utal a XX. századra, amikor a Kháoszból kivezető út keresésében a legnagyobb szellemek, mint Gandhi, Einstein és C. G. Jung, azon fáradoznak, hogyan valósíthatnák meg a legszebb arányokat mind az egyén, mind az egész emberiség számára.

Mint már elébb említettem, a XIX. század végére már valamennyi ógörög művet lefordították magyarra. Ezekből legnagyobb klasszikusunk, Arany János fordításait kell kiemelnünk. Legjelentősebb vállalkozása az Arisztophanész valamennyi komédiájának fordítása. Ezek nemcsak amiatt egyedülállóak, mert kitűnően tudott görögül, de elsősorban amiatt, mert mint a magyar nyelv kitűnő ismerője, Arisztophanész végtelenül gazdag frazeológiáját a legmegfelelőbb kifejezésekkel tudta visszaadni.

A XIX. század kezdetén a magyar irodalom színpadán nagy költők és írók egész sora jelentkezik: Berzsenyi, Kölcsey, Vörösmarty, Petőfi, Arany. Ők a magyar nemzeti klasszicizmus legnagyobb személyiségei, amely klassziciz-

musnak magaslatait utódaik máig sem tudták túlszárnyalni. A századfordulóban ez irányzat képviselői már valamenynyien halottak. Utánuk már csak epigonok következtek.

A XX. század kezdetén azonban Ady Endre fellépésével új irodalmi irányzat indul el. Ezt az irányzatot egy új folyóiratról, a NYUGAT-ról nevezték el. Mi a háttere e vállalkozásnak? Három hangulatos kisváros (Buda, Óbuda, Pest) a viharos kapitalizálódás következtében egyetlen milliós metropoliszá olvadt össze, viselvén a gyors fejlődés minden tragikus következményét: a tömeges elszegényedést, a nyomorral járó bűnözést, szegénység és gazdagság égbekiáltó ellentétét. A fiatal nemzedék elhivatva érezte magát arra, hogy e Moloch ellentmondásait és életérzését leplezetlenül és őszintén fejezze ki. Egyben arra is törekedtek, hogy a nyugati világ legújabb irodalmi irányzatait közelebből megismerjék és saját műveikkel ezekkel szinkronba kerüljenek. Példaképeik voltak: Flaubert, Baudelaire, Swinburne, Rossetti, Mallarmé, Nietzsche, Rilke. Iparkodtak ezek műveit megismerni és lefordítani. E munkájukban vezető szerepet játszott Babits Mihály, Ady Endre mellett a második nagy tehetség, *kat exochén poeta doctus*. Hajlamos volt a neuraszténiára, könnyen megsértődő, introvertált lélek. Elítélő kritikák könnyen kétségbe ejtették. Amikor költeményei megjelentek egy modern költőket felsorakoztató antológiában, a *Holnapban*, a kritika megbélyegezte őt mint féktelen hipermodern költőt. Ez annál inkább sértette, mivel ő magát konzervatív klasszikusnak tartotta. Más kritikusok meg Ady-epigonnak minősítették, pedig ő meg volt győződve, hogy költészete és személyes adottságai mélységesen elütnek az Adyétól. Amikor első verseskötete is megjelent, ismét megtámadták. Szemére hányták, hogy verseiben csak holmi

precizitás és hideg értelem dominál, nélkülözve a zseni szuggesztivitását. Ezek a megállapítások még jobban elkésé-
 rítették és emiatt csak azért is az eddiginél még szigorúbb
 klasszicizmusba vonult vissza. Mivel kitűnően tudott ógörö-
 gül, dacosan belemerült az antik görög szerzők tanulmá-
 nyozásába: Homérosz, Platón, a tragikusok, a görög líra,
 kardal lett mindennapi szellemi tápláléka. Ez a törekvése
 híven tükröződött akkori költeményeiben, melyek magasan
 fölibe emelkedtek korábbi műveinek. Előszeretettel hasz-
 nálta fel az antik formákat; ebben Berzsenyi volt a legfőbb
 ihletője. Verseinek témáit is szívesen választotta a görög
 mitológiából. Különbösen is hajlamos volt arra, hogy lelki-
 állapotát és érzelmeit objektív motívumokkal fejezze ki, és
 ebben kimeríthetetlen forrásul szolgált az ógörög irodalom
 és mitológia.

A nagy Babits-monográfia szerzője, Rába György ezt írja:
 „Az *álom* és tragikus *mámor* azonban Nietzsche tipológiája
 a görög világ kétféle megnyilatkozási módjának érzékelteté-
 sére s ezért egymás ellenpólusai. Az apollóni állapot az
 álomlátásban fölismert »fölsőbb igazság« gyönyörűsége, a
 világ lényegével azonosuló ember fölmagasztosulása a
 tiszta szemléletben. Az apollóni világ a jelenség örökkévaló-
 ságának illúziója, a látszat boldog szimbóluma.”⁵

Tekintsük meg közelebbről Babits néhány „apollóni”
 költeményét. Legszebb ilyen műve az *Óda a szépségről*.
 Utolsó sorai így hangzanak:

Ó hadd reméljem más egek reményét,
 hová csak *akkor* ér a fénysugár,
 mely most hagyván el tested szent edényét
 már csillagokról csillagokra jár.
 mint drága pára, mely szent edényből kiszáll.

A földön képed, szobrod összeomlik,
 eltörnek s majd a föld is eltörik:
 ó gyászolj, Múza! minden porba romlik,
 minden eljut a végső gödörig;
 de a sugár kiszáll a légüriig.
 Test s lélek meghal: néki nincs halála.
 Nagy távlatok új kincsükül nyerik
 és csillagokról csillagokra járva
 a végtelenbe száll – tán istenek javára.

1909–10

Igen, a Szépség lényege, a lélek örökkévaló része a halál után sugárként fölemelkedik a térbe, a Mindenségbe.

Jellegzetesen apollóni vers a *Hegeso sírja*, egy ismert sírkő mesteri leírása. Önkéntelenül is Rilke egyidőben készült szonettjét juttatja eszünkbe, az *Archaikus Apolló torzót*.

Végül még egy apollóni költemény: a *Klasszikus álmok*. Eredetileg ezt a címet szemelte ki verskötete címének. Az egész vers tiszta zene:

*Klasszikus álmok az én lelkem bús álmai: fáradt
 gondolatom szeret öltetni bosszuredőzetű tógát.
 Régi redőjü ruhában jöttök most is előmbe
 balvány gondolatok, mint régi szüzek, kosarakkal
 menve az istennő szentélye felé. . .*

Szemlélteti a szüzek ünnepélyes vonulását az istennő oltárához, hogy ott áldozzanak néki. Ez a leírás emlékeztet a Parthenon timpanonján, metópáin ábrázolt azonos jele-

netre. A szűzek szelíd mozdulataival szemben kiemeli az istennő merev mozdulatlanságát:

*Ámde az istennő veletek nem gondol. Örökké
benn ül ezüst trónján és temploma drága hüségben
nézi az áthaladó nagy időket, nézi az ember
koldus-áldozatát s oltára busillatu füstjét.
Búbos, vaksi sisakja alól kiragyognak opállal
illesztett szemei – de a kéz és arc elefántcsont,
rég, meret faragás, és öltönye vertarany öltöny.
Néma nyugodtsággal néz így és isteni arcán
rég mosoly, milyet kiidéztek régi művészek...*

1909. márc.

Pheidiasz híres Athéna-szobra nézett így tisztelőire, a boldogtalan emberekre. Mert az ógörögök világa nem volt valami boldog idill, ahogy azt Winckelmann elképzelte. Jakob Burckhardt reálisabban ábrázolta az ógörög világot. A görög ember szörnyen félt a Moirától (a Végzettől), a Démontól, amely fölötte uralkodott. Gondoljunk csak a görög tragédiára: Oidipusznak mennyire kellett félnie megjósolt sorsa miatt és éppen ez az óvatossága sodorta a Moira hálójába.

A görögök megismételhetetlen művészetét éppen ez a félelem ihlette: éppen általa emelkedett csodálatos magasságokba. Ám ha az embernek szenvednie és halnia kell, legalább okuljon szenvedéseiből (Aiszkhülosz: „pathei mathin”); élete ne múljon el tanulság nélkül, hiába. Szendése ezáltal lesz hősvé, magasztossá.

Babits *A Danaidák* című versének épp ez a tragikus tanulsága: ötven nővér közül 49 megölte férjét egyetlen

kivételével, aki megszánta urát. E gyilkosságok miatt az asszonyoknak a Pokolban kell bűnhődniük:

óriási amphorákba, alabastrom amphorákba, ötven asszony,
 bűnös asszony karcsú vázát megmerítve, majd merítve,
 majd ürítve, kárhozott bús ötven asszony mindörökre
 töltöget.

.....
 Óriási, karcsu gyászfák ágait sohasse rázzák: minden águk
 egy-egy lélek, öngyilkos bús régi lélek, mely most néma
 fán tenyész;

érezőn, mégis öntudatlan ...

Ezek a lombos fákká változott, öngyilkos lelkek, akik Dante poklában bűnhődnek.

Négyes trocheusok végtelen sorával, gazdagítva a rímek és ragyogó szójátékok összecsöndüléseivel, páratlan zeneiséget ér el a költő és kifejezi az alvilági bűnhődés végtelen egyhangúságát és értelmetlenségét. Ugyanez a ritmus gyakran fordul elő a görög tragédiákban és csöndül föl Edgar A. Poe híres költeményében, a *Hollóban*.

Az asszonyok végzete: a megmerevedés egészen a teljes értelmetlenségig, szinte az elbágyulásig.

Régi szavak járnak vissza elsötétült lelkeinkbe, mint sötétben nagy szobákba utcáról behullott fények; mit jelentenek? hiába próbálunk rá emlékezni; mit jelent az, hogy *szereetni*? mit: *kívánni*? és: *ölelni*? a homályba mindhiába kérdezzük az árnyakat.

Így jutottunk el az apollóni út végére, egészen a végső megmerevedésig, a katatóniáig. Tapasztalhatjuk ezt a görögök legnagyobb szelleménél, Platónnál is. Ez a veszély dereng föl legjelentősebb vállalkozásában is, az idea-tanban. A varázs-szó, az „aei kata tauta hószautosz ekhon” épp ennek a mozdulatlanságnak a kifejezése; végső ellentéte az észlelt világban történő örökös változásnak.

És Platón hogyan is képzelte el az ideális államot? Ahol egyén és társadalom életét a legkisebb részletekig a bölcs előjárók határozzák meg és írják elő és irgalmatlan erőszakkal keresztül is viszik. Az egyénnek minden meg van tiltva; nem több, mint egy kísérleti nyulacska; fölülről határozzák meg, mi lesz a gyerekeiből, sőt mi több, a felsőbbbség dönti el, hol, mikor, kivel közösülhet és még a saját gyereket sem ismerheti. Ez a világ a XX. században ugyancsak ismerős nekünk: a modern diktatúrák rémuralma.

De kérdezzük: hogyan tudott a görögség megmenekülni ettől a sorstól? Szerencsére ismert egy másik utat is és ez: a dionüszoszi út. Babits első kötetének beköszöntő versében, melynek már a címe is jellemző: *In Horatium*, ezt írja:

S ha Tibur gazdadalnoka egykor ily
mértéken zengte a megelégedést,
hadd dalljam rajt ma himnuszat én
a soha-meg-nem-elégedésnek!

És idézhetnénk még a többi dionüszoszi versét is.

Minden tragikus színezete ellenére is a görögség élete és művészete azért is sikerült mégis ilyen „klasszikussá”, mert – Berzsenyi szavával élve – megtalálta a „harmonikus középletet az apollóni és a dionüszoszi út között”.

Élete utolsó éveiben – harcban a halálos betegség rémével, kórházi ágyon, torkában kanüllel – fordítja Babits az *Oedipus Rexet* és az *Oedipus Colonusbant*. Mesteri fordítását csak Arany János fordításaihoz mérhetjük.

A harmincas évek elején a magyar értelmiség legjobbait az a fontos kérdés nyugtalanította: hogyan lehetne a magyar nemzetet megmenteni a náciizmus és kommunizmus leselkedő veszedelmétől? A magyar nép lelkiismeretét akarták fölébreszteni, mégpedig a görög isten-világ életrekeltésével. Magasabbrendű erkölcsről, tudományról és művészetről álmodoztak. Ennek kulcsszavát Németh László találta ki: „A minőség forradalma”. E cél megvalósítására Németh László szövetségeseire talált barátja, Kerényi Károly személyében, aki elébb a pécsi, később a szegedi egyetem klasszika-filológus professzora volt. Kerényi már korábban, 1930-ban professzor-társával, Alföldi Andrással együtt megalapította a *Sztemma* (koszorú) baráti társaságot, amelyhez számos kiváló személyiség csatlakozott: Szerb Antal irodalomtörténész, Honti János és Dömötör Tekla néprajztudósok, Dobrovics Aladár archeológus, Devecseri Gábor költő, klasszika-filológus és sokan mások. Németh és Kerényi már a vállalkozás kezdetén szoros barátságot kötött. Németh életrajzíróját, Vekardi Lászlót idézem: „A rádió osztályvezetés hozta össze Kerényi Károllyal, a XX. századi neohellénizmus jelentős európai képviselőjével. Kerényi egyike volt a kevés értelmiséginek, akit Németh tisztelt. Nemcsak híres tudós volt és jó professzor, hanem színes, vonzó egyéniség is. A görögségnek az a dionüszoszi fele jelent meg benne,

ami az apollóni-arteremiszi Némethből hiányzott, s amihez mindig vonzódott.”

Kerényi évkönyvet alapított „Sziget” névvel, melynek két első számában mindketten szerzőként szerepeltek. Kitűzött céljukat Kerényi így határozta meg: „Ha ókortudományunk annyira fejlődne, hogy megragadná a görögség lényegét és képes lenne a magyarság lényegét is életre kelteni, akkor elérné a legfőbb cél valóra váltását, vagyis a legmagasabb követelménynek megfelelő tudományt és művészetet.”

1960-ban Kerényi nagyon szép esszé-portrét rajzolt Némethről, *Wege und Weggenossen* című könyvében. Hadd idézzük ez esszé néhány részletét:

„Magyarországon tartózkodásom nagy és feledhetetlen élménye volt az, hogy ezt a fáradhatatlan Entelecheiát munkálkodni láttam, amikor hetenként átruccantunk egymáshoz egyik budai hegyről a másikra... Németh, kinek minden adottsága megvolt, hogy kitűnő orvos váljék belőle a testi-lelki struktúrák zseniális ismerőjeként, mégsem lett főhivatású orvos... Apjától örökölte a nyelvtanulás kielégíthetetlen szenvedélyét nem abból a célból, hogy beszélje a nyelveket, hanem hogy megismerje azok sajátosságait és eredetiben olvassa irodalmát. Tíz-tizenkét nyelven olvasott regényeket... A görögökkel való foglalatosságáról (*Iliász és Odüsszeia*) naplót is vezetett és ebbéli feljegyzéseit a „Sziget” évkönyvben közölte... Szophoklészben találta meg szellemi rokonát, akit a legmélyebben értett – mélyebben mint a filológusok –; Szophoklész nőalakjai hatottak a maga nőalakjaira, akikkel apja parasztcsaládjában találkozott és mélyen a lelkébe vésődtek. Úgy hatottak rá, hogy tragikus regényhősökké váltak benne, olyan jellemvonásokkal, melyek az asszonyorsot az emberileg elviselhető határig

fokozták: az *Iszony'* hősnőjének esetében addig a határig, ahol már szinte azonossá válik Artemisz istennővel és így visszasugárzó átvilágítást és teljes megértést éppen csak a görögök isteni szűz vadász nőjének alakja által nyer. [...]

Másik »görög« regénye még szophoklészibb, mint az *Iszony'*. Hősnőjét, a szegény Zsófit e gyászában klasszikus nagysággá merevülő lelket a költő tudatosan alakította egy paraszt Élektrová... Ilyen asszonyportréi Németh méltán állítják az Elektra, Karenina Anna és a Nóra szerzőivel egysorba.”⁶

Kerényi igen jó érzékkel felfedezte, hogy Németh László szereti nőalakokban kifejezni a maga legintimebb világát és itt valami mély rokonsága sejtődik Szophoklészszel. Nemcsak a drámai formában, hanem az alakok érzésvilágában, lírájában is.

A férfiírók legnagyobb része úgy ábrázolja a nőket, ahogy nekik a nő megjelenik, többnyire intim viszonyukban: így válik a nő angyallá, démonná vagy épp jó anyává, háziaszszonnyá. Csak nagyon kevés férfiíró képes felfedezni a nőben a nőt; valóban a nő fejével, szívével gondolkozni, érezni. Persze akadnak csodálatos példák: Szophoklész, Tolsztoj nőalakjai és John Milton Évája. Németh László is képes volt erre a mély beleérzésre, nemhiába volt kedves írója Szophoklész és Tolsztoj.

A görög irodalom általában férfi irodalom volt, írói nem nagyon tudtak mit kezdeni a nővel. Persze vannak csodálatos kivételek, mint Homérosz Nauszikája és Platón Diotimája. Aiszkhülosznál a nő még azonos a szerepével: Klütainesztra végrehajtja férjén a vérbosszút lánya feláldozásáért. Elektra segíti a kötelező vérbosszú végrehajtásában fivérét, Oresztészt. De van egy pillanat, amikor a női lélek végső

mélységében föltárulkozik és ez az a pillanat, amikor Klütaimnesztra rájön, hogy fia *meg fogja ölni őt* – ekkor ez az acélkemény asszony egyszerre összeomlik. Tudniillik eddig ő halálbiztosan meg volt győződve, hogy fia nem ölheti meg őt, hiszen vele azonos test, azonos vér. Ekkora büntől az egész világ összeomlana! Nevezetesen a sokezer-éves matriarchátus rendje.

Szophoklésznál a nők már csak „magánemberek”: nem ők intézik a világ sorsát, még a saját magukét sem, hanem apjuk vagy férjük. Ebben Antigoné sem kivétel. De egyszer-csak föllázad gyámja, Kreón ellen az erkölcsi igazság, az emberszeretet, az irgalom érdekében és veszít. De épp ezzel magasodik Kreón és az összes többi férfi fölé.

Németh László nőalakjai is láznak: Nelli megelégszi, hogy érzéktelen tárgya legyen férje nemi étvágyának, Zsófi pedig azzal lázad a falu álszent erkölcsi rendje ellen, hogy szinte embertelen aszkézist vállal gyásza ürügyén. Igazi szophoklészi alakok, mégha lázadásuk hordereje nem hasonlítható is össze az Antigonéjével.

Kerényi és Németh azért indították el a „Sziget”-mozgalmat, hogy a görög szellem ellenálló erejét, erkölcsét, életrevalóságát plántálják belé a magyarokba, hogy ellent tudjanak állani a náciizmus szellemi-fizikai expanziójának. De e mozgalom vezetőjeként nemcsak ők ketten voltak; nem szabad megfeledkezni társukról, a debreceni tanár Gulyás Pálról. Gulyás szerepe legalább olyan fontos volt – tanúsítják ezt Kerényi hozzá írt levelei, amiket nemrég adtak ki kötetben. Sőt Gulyás talán még közelebb állt Kerényihez,

mint Németh, aki természettudományos alapozású világnézetével inkább racionalista volt, közel a materialista ateizmushoz, míg Kerényi és Gulyás misztikus idealisták, akik szentül hittek a görög vallás, a görög mitológia megtisztító, gyógyító erejében. Szerintük a mítoszt nem magyarázni kell, ami amúgyis képtelenség, hanem a lehető legmélyebben átélni, azonosulni vele. Gulyás e gondolkodásmódot kiterjesztette más népek mitológiáira is, például a *Kalevalára* vagy a román kolindákra is, melyeknek szépsége Bartók Bélát is megihlette (*Cantata profana – A szarvassá változott fiúk*). De Gulyástól nem volt idegen a buddhizmus sem, ő ösztönözte Kerényit, hogy ismerkedjék meg a keleti vallásokkal is. A mítosz iránti rajongásukat valami nagy, kozmikus pantheizmusként élték át, vagyishogy az Istenség, a Végső Lét, a Minden Mindenekben az ősi mítoszok által nyilvánítja ki magát, sugalmazza az ember megváltását. Ettől már csak egy lépés kellett ahhoz, hogy Kerényi a mítosz elemeit a jungi archetípusokban ismerje föl.

E sorok írója ebben a korszakban négy éven át hallgatta Kerényit, akinek talán ez volt a legizgalmasabb korszaka. Csodálatos előadásokban idézte élővé a görög isteneket, Apollónt és Dionüszoszt, Hérát és Athénét, Démétért és Korét, Zeust és Hermészt. Amikor ezekről beszélt, szinte átváltozott valóságos sámánná: boglyas haja égnek állt, szeme túlvilági fényben villogott, karjai a megidézés varázsmozdulataiban röpködtek. Úgyhogy mi, hallgatók valóban azt éltük át, amit az ógörög emberek a Dionüsziaikon, az Eleuszi misztériumokban, Delfiben vagy Olümpiában. És átváltoztunk – tényleg átváltoztunk! – valóságos göröggé.

Soha nem felejttem el ezt az átváltozást. Érdekes, hogy amikor ugyanezeket az istenportrékat könyvben olvastam,

már nem éreztem ezt a varázst: korrekt, szép költői próza volt, de nem mágusvarázslat.

Nagyon szép, megható olvasmány Kerényi levelei Gulyás Pálhoz; páratlan az a szeretet, ahogy a tapasztaltabb „fővárosi” barát ragaszkodik „vidéki” szellemtestvéréhez. Minthogy Gulyás publikálási lehetőségei korlátozottak voltak, Kerényi többször hozzásegítette műve megjelentetéséhez.

Kerényi ugyanis rendkívül ügyes irodalmi menedzser volt. Volt egy kiadvány-sorozata, amelyben a maga és barátai esszéit jelentette meg, ez a *Magyar éjszakák*. Hasonló sorozatot Kerényi külföldön is szervezett, ez az *Albae vigiliae*. Igen szerencsés vállalkozása volt Kerényinek a *Kétnyelvű klasszikusok*: egy Horatius- és egy Catullus-kötet mellett ilyen gyűjteménye a *Homéroszi himnuszok*. Felejthetetlen élmény volt számomra, bölcsész-diák számára Devecseri Gábor mesteri fordítása, például a Démétér-Persephoné himnusé.

A Sziget-triumvirátus szellemi mozgalma nem volt valamiféle klasszika-filológiai belügy, mint a legtöbb professzoré, hanem nagyszerű költői vállalkozás, amely széles körökre hatott. Költők – és nem csak klasszika-filológus költők – lelkesen merültek bele a görög stúdiumokba és legszemélyesebb modern életérzéseik kifejezésére használták fel a görög mitológiát.

Ezt a költői irányzatot az is elősegítette, hogy Kerényinek kedvenc költője volt Hölderlin és „mágusvarázslatával” nemcsak az ókori görög költőket, de Hölderlint is élővé varázsolta számunkra. Belőle indult ki úgyszólván mindenki, aki szorosabban-lazábban a Sziget-mozgalom költői közé tartozott.

Kerényi egyik legjobb tanítványa volt Devecseri Gábor.

Lefordította a *Homéroszi himnuszokat*, melyek Kerényi kísérelő szövegével jelentek meg. Devecseri utóbb az *Iliászt* és *Odüsszeiát* is lefordította, továbbá a három tragédiaköltő számos művét, Menandroszt, ógörög lírát, Theokritoszt és még sok más ógörög művet. Kiváló filológiai felkészültségével rendkívüli szöveghűséggel sikerült maradandót alkotnia.

Érdekes vállalkozás volt egy furcsa *Odüsszeia*-fordítás. Szerzője a híres tudós szegedi nyelvészprofesszor, Mészöly Gedeon. Ő is lefordította az *Odüsszeiát*, de nem hexameterekben, hanem az úgynevezett magyar alexandrinban, amely legnagyobb költőink, Petőfi és Arany János nyelvi gazdagságával szólalt meg. Hangulati ereje óriási.

Nem tartozott a Sziget-mozgalom eminensei közé a XX. század legnagyobb fantáziájú költője, legkiválóbb formaművésznk, Weöres Sándor; költészete mégis párhuzamosan alakult a Sziget-mozgalommal, ugyanis a mítoszból indult ki, mint szellemi gyógyterápiából. A mítoszból megváltó, mágikus erő sugárzik. Csakhogy ő nem az európai kultúrának alapjául szolgáló ógörög-zsidókeresztény mítoszból táplálkozott, hanem a sokkal régebbi sumer-babiloni mítoszokból. Egy kiváló tudós-szerkesztő, Várkonyi Nándor az emberiség hajnalát felidéző könyvéhez hosszabb részletet akart bemutatni az égetett agyagtáblákon fennmaradt babiloni mítoszokból, és a még egész fiatal csodagyereket kérte meg e mítoszok költői fordítására. Majd a fiatal költő egy utazás nyomán – melynek során Kínáig kalandozott, megismerkedett a Távol-Kelet varázslatos világával, nekilá-

tott a kínai, indiai vallás szorgos tanulmányozásának, végül a buddhizmusnál kötött ki, amely döntő hatással volt kialakuló világnézetére. Megtagadta a nyugati ember szenvedélyeit: az anyagi javak és a siker hajszolását, a művész személyes énjének túlzott dédelgetését és érvényesítését, az Übermensch-komplexust, amelynek csapdájába ezidőt oly sokan beleestek, és szorgalmazta a személyes vágyak megtagadásával az Istenségbe beleolvadást. Ebbeli meggyőződését mítosz-motívumok feldolgozásával fejezte ki, de csak ritkán ógörög motívumokkal.

Viszont még egész fiatalon megírta egy igazi ógörög tragédiát gyönyörű, gazdag nyelven, pontosan követve Szophoklész mind a dráma szerkezetében, mind formájában (az antistrófák híven megismétlik a strófák metrumát). A dráma témája a közismert mítosz: Kronosz megöli apját, hogy uralomra jusson. De a haldokló Uranosz megátkozta: ugyanez fog történni vele is. Kronosz ettől féltében születő gyermekeit sorra lenyeli, hogy megakadályozza a Végzetet. De a Moirát nem lehet kijátszani: mikor a csecsemő Zeusz megszületik, elrejtik Kronosz elől és apjával egy követ nyeletnek le.

A három király – Weöres értelmezésében – három világkorszakot jelent. Uranosz világa az élettelen Kozmosz. Kronosz megteremti az élőlényeket – az embert is –, de reflektív ész, értelmet még nem ad nekik. Ezek az öntudatlan lények boldogan élnek-tenyésznek – ez az Aranykor. Végül Zeusz ész ad az embernek; ez öntudatra ébredve egyre szerencsétlenebb lesz, mert megismeri az időt, önnön végességét és a halált. De nem ismerte föl, hogy az élet a Létező tükre. Ha ezt fölismerte volna, fölemelkedhetne a Lét egyetemes szemléletéhez, vagyis felismerhetné

a változó-alakuló látszatvilág mögött a Létet, az örök változatlant (Platón). De megmarad látszatvilágában, a változás, a halál, a halálfélelem világában, amely már önmagában is meghasonlott: ellentett kettősségekre bomlott. Weöres világképe a buddhizmus és a platóni idealizmus sajátos kombinációja. Mindenesetre Weöres költészete érdekes szintézise az európai és ázsiai magaskultúráknak. Talán ez a jövő útja.

Képes Géza irodalmunk páratlan nyelvzsenije volt. Tizenkét nyelvet nemcsak értett, de beszélt is. Fáradhatatlan utazóként elment mindenhova, hogy élőben hallhassa azt a nyelvet, amit éppen tanulmányozott: Londontól Mongóliáig, Finnországtól Azori-földre. Képes Géza főműve a finnugor népköltészet tudós feldolgozása és lefordítása. De sokat fordított más nyelvekből is. Így görögből is. Természetesen gyakran tartózkodott Görögországban és a nyelvet jól ismerve sokat fordított a XX. századi görög költők műveiből.

Takáts Gyula fiatalon gimnáziumi tanár volt. Néprajzból, szociológiából doktorált: remek könyvet írt a Balatontól délre fekvő nagy ősláp flórájáról, faunájáról, őslakosságáról: a gulyások, kanászok, kondások, halászok életéről. Mindig kapcsolatban maradt a természettel, így miután mint Somogy megye múzeumainak főigazgatója nyugdíjba ment, az év nagyobb részét balatoni szőllejében tölti el, magaslati házából szemléli a legszebb tájat – a nagy víztükörből kimagasló kialudt vulkánokat. E tájék motívumai szolgálatják verseinek jelképrendszerét. Beutazta az egész Mediterráneumot. Sokat portyázott Görögországban is. A görög tájat különösen rokonnak érzi a Balaton vidékéhez, a jólelkű görög népet a mi paraszti népünkhöz. Görög tárgyú verseit e rokonság élteti.

Kerényi Grácia a híres professzor leánya. Még mint fiatal egyetemista tiltakozott a nácizmus embertelensége ellen és emiatt Auschwitzba deportálták. Csodálatosképpen életben maradt. Apjához hasonlóan ő is a görög szellem megszállottja volt. E rendkívül szeretetreméltó lény tragikus sorsa mindezzel még nem fejeződött be. Autóbaleset következtében megsérült a gerince és még sokáig kellett ágyban szenvednie, mígnem megszabadította a halál.

Előadásomat szeretném egy személyes vallomással zárni. Igen sokat köszönhetek Babitsnak és Kerényinek. Babits említett görög-klasszikus versciklusa felkeltette bennem az érdeklődést a görög líra iránt, és jó példát mutatott arra, hogy a görög kultúra ismerőjeként hogyan lehet mégis modern verseket írni.

Mit köszönhetek Kerényinek? Tizennégy éves koromban kezdtem el olvasni Dosztojevszkij műveit: a *Bűn és bűnhődést* és a *Karamazov testvéreket*. E könyvek szenvedélyes érdeklődést támasztottak bennem a lélek titokzatos tudattalan mélységei iránt. Még gyermekfejjel kezdtem el feljegyezni álmaimat, nemegyszer versben, mert így könnyebben ment. Mint egyetemista rendszeresen hallgattam Kerényi előadásait a görög mitológiáról. Itt találkoztam először C. G. Jung pszichológiájával. Ezóta kutatom – Jung módszerével – a lélek tudattalan mélységeit és próbálom e kutatás eredményeit versben és prózában kifejezni. Én is sokat fordítottam ógörögből. A nagy tragikusok nyolc drámáját, Platón főműveit, Pindaroszt, Lukianoszt.

A görög szellem hatása a XX. század első felében kulminált főképpen a Sziget-mozgalom révén. Ezt próbáltam most bemutatni, természetesen a teljesség igénye nélkül,

hiszen még számos más költőnk életművében is találhatók görög motívumok.

Sajnos a fiatalabb költőnemzedékekre már sokkal kevésbé hatott a görög szellem. Tulajdonítható ez elsősorban a nyelvoktatás visszaszorulásának: a gimnáziumokban egyáltalán nem, az egyetemeken is csak néhányan tanultak görögül. Aztán az ifjabb költők körében leginkább a neo-avantgárd dívik, amely nem éppen fogékony a klasszikus értékekre.

Azért én mégsem csüggedek. A jelenlegi apályt követi majd egy jelentős újjáéledés. Ahogy a jelenlegi mikrofizikában és quantummechanikában is mennyire megnőtt Pythagoras és Platón megbecsülése! A görög szellem mindig megmarad az emberiség nagy inspirátorának.

- 1 BERZSENYI Dániel *Prózaí munkái*, bev. és jegyz. Dr. MERÉNYI Oszkár, Kaposvár, 1941, 161. (4. fej.)
- 2 Uo., 162. (5. fej.)
- 3 Uo., 164. (7. fej.)
- 4 Uo., 164. (7. fej.)
- 5 RÁBA György, *Babits Mibály költészete*, Bp., Szépirodalmi, 1981.
- 6 KERÉNYI, Karl, *Über László Németh den Roman-schriftsteller* = K., K., *Wege und Weggenossen*, I. Langen Müller, 1960, 425–431.